

SANTRAUKA. Remiantis technologijų žiniasklaidos apžvalgomis, politinių ir akademiųjų bei ekspertinių pasisakymų medžiaga, kitaip tariant – viešuoju tyrėjams prieinamu diskursu, šiame tekste analizuojamos viešojo kalbėjimo ir „nulažtos“ komunikacijos globaliuose socialiniuose tinkluose problemos. Dėl praktinio patogumo pasirenkamas feisbuko atvejis ir išryškina, kai kurios prieštaringos kalbos reguliavimo arba turinio moderavimo metaforos bei retorinės figūros. Spartiems ir be skrupulų įgyvendinamiems skaitmeninės inovacijos procesams nusakyti pasirinktas populiarus kontroversiškas *hakerio* įvaizdis. Svarbus dėmuo čia ir reputacijos kaita. Nebijok eksperimentuoti, t. y. „judėk greitai ir nebijok sulaužyti“ (pasak garsiojo „Facebooko“ įkūrėjo Marko Zuckerbergo) – ne taip seniai technologijų pasaulio startuolius įkvėpęs moto. Kita vertus, nuo 2016-ųjų išryškėjo viešojo kalbėjimo apsisvalymo problemos, nesveikos komunikacinės erdvės „slaugymo“ poreikis, o neprognozuojamų algoritmų „remontavimo“ iššūkiams siūlo atkreipti dėmesį į algoritminio valdymo (ne tik valdysenos!) problemas. Kritiniais viešaisiais intelektualais tampantiems ekspertams prabylant apie toksiškas skaitmeninės sąsajos tarp individų ir jų grupių, o visuomenei ir politikams siekiant sulėtinti staigiai visuomenę skaidančios algoritminės komunikacijos srautus, vis labiau reikia paprastų „gydytojų“ ir pilietinės visuomenės aktyvesnio įsitraukimo į turinio moderavimo procesus. Šiame kontekste viešosios komunikacinės erdvės socialiniuose tinkluose analizė per įvaizdžius bei metaforas gali būti prasminga ir ateityje apmąstant naujus elektroninės komunikacijos tiltus.

RAKTAŽODŽIAI: socialiniai tinklai (feisbukas), komunikacija ir algoritminis valdymas, turinio moderavimas, ekspertai, hakeriai.

IVADAS. SOCIALINIAI TINKLAI PO *BREXITO* IR JAV PREZIDENTO RINKIMŲ

Šiandien daug diskutuojama apie JAV įsikūrusių didžiųjų globalių informacinių technologijų kompanijų (angl. *Big Tech*) reputaciją. Kai kurios staigiai išaugusios inovacijų įmonės pastaraisiais dešimtmečiais įgavo milžinišką politinę, ekonominę ir finansinę galią, o jų įvaizdis pasaulio bendruomenės akyse sparčiai keitėsi. Internetinės laisvės aukštino metais maždaug tūkstantmečių sandūroje socialinių tinklų platformos¹, kurios taip pat vadinamos ir socialinių medijų organizacijomis, plačiai traktuotos kaip skaitmeninės demokratijos, autentiškų diskusijų ir žodžio

¹ Šiandienos technopasaulio tvarka kartais įvardijama ir kaip beprecedencio duomenų naudojimo procese užgimęs platformų kapitalizmas (Srnicke 2017).

laisvės garantas. Deja, tos pačios platformos ilgainiui tapo ir pagrindiniais internetinės dezinformacijos kanalais, visuomenės radikalizacijos bei susiskaidymo erdve. Šios problemos tarp JAV politikų paskatino antimonopolitinių įstatymų kūrimo ir panašias intervencines iniciatyvas. Bendrame politinių ir akademinų diskusijų kontekste ryškėja ir tam tikros aštrios dilemos, susijusios su „viešojo kalbėjimo“ klausimais ir JAV aršiai ginamos nevaržomos saviraiškos politine kaina.

Poreikis ginti žodžio laisvę kontrastuoja su augančiu politiniu poreikiu šią laisvę reguliuoti – siekiama aktyviau moderuoti turinį ir cenzūruoti „nuodingą“ informaciją. Tokia dilema visu aštrumu pastaruoju metu iškyla JAV, kur „Big Tech“ kompanijų vadovai „tardomi“ Kongrese, intensyviai ruošiamasi koreguoti verslo subjektų atsakomybę reglamentuojančius įstatymus. Ne mažiau apie tai diskutuojama ir kitose pasaulio šalyse, kur aiškinamasi, kodėl taip nutiko, jog sklandžiam ir intensyviai bendravimui skirtos platformos tapo tokios toksiškos. Komunikacijos ir medijų literatūroje informacijos sklaidos skaitmeninėje erdvėje klausimai, kaip ir propagandos, melagienų ar dezinformacijos problemos, nėra nauja tema. Tačiau į viešosios politikos erdvę ji itin ryškiai įsiveržė po „Brexit“ kampanijos sėkmės Jungtinėje Karalystėje ir 2016 metais vykusių JAV prezidento rinkimų (Philips, Milner 2020; Linvil 2019; Chiluwa, Samolenko 2019). Tuomet pradėta ir kur kas aktyviau svarstyti apie manipuliacijas, vykdomas su vartotojų duomenimis.

Pasitelkiant įvairius argumentus ir teorines prieigas akademinėje literatūroje (ir ne tik) nedviprasmiškai prabilta apie tai, jog globaliai veikiančių socialinių tinklų kompanijų algoritmai prioretizuoja ekstremistinį ar provokuojantį turinį, kuris plinta gerokai sparčiau nei labiau neutrali objektyvesnė informacija (Scott, 2018; Linvil 2019, Iosifidis, Nicoli 2020). „Vieša paslaptimi“ tapo ir tai, jog radikalias reakcijas sukeltantys pranešimai ir įtakos darytojų įrašai ne tik lemia auditorijos skaidymąsi, bet ir leidžia itin efektyviai monetizuoti vartotojų dėmesį. Tai galiausiai pasitarnauja ir augančiam kompanijų pelnui. Minėtieji komunikacijos išskrypimo procesai tyrinėti iš įvairių perspektyvų; konkrečiai šio teksto atveju daugiausia remiamasi Harvardo universiteto profesorės, socialinės psichologės Shoshanos Zuboff suformuluotomis sekimo kapitalizmo (angl. *surveillance capitalism*) tezėmis ir tyrimais apie naujojo duomenų verslo pavojus asmens privatumui ir integrumui². Tarp daugybės prieigų, išvalgų ir rekomendacijų, kaip reikėtų reguliuoti skaitmeninę komunikacinę erdvę kovojant su propaganda, poliarizacija, dezinformacija, uždaru „burbulų“ formavimusi ir pan. grėsmėmis (Farkas, Neumayer,

² Didelio populiarumo sulaukusi ankstesniuose tekstuose, konferencijose ir interviu pristatyta išvalga 2019 metais pasirodė knygos pavidalu. Autorė čia kalba apie globalią skaitmeninę architektūrą, kuri kolonizuoja privačią patirtį ir modifikuoja žmogaus prigimtį, panašiai kaip industrinis kapitalizmas modifikavo gamtinę aplinką XX amžiuje. Zuboff suformuluotas pagrindines sekimo kapitalizmo išvalgas plačiau esu pristaciausi kitur; žr.: Trilupaitytė, Skaidra. Spąstai žmogaus pasauliui. *Athena: filosofijos studijos*, 2021, nr. 16, 181–194.

2020; Tenove et al 2018; Kuehn, Salter 2020), tikslinga atkreipti dėmesį ir į tai, jog socialinių tinklų daromą įtaką komunikacijos procesui sunku iki galo suprasti (ir analizuoti) neaptarus specifinio ekspertinio-techninio žinojimo ribų.

Analizuojant pastarųjų metų kritinius balsus ir neigiamą požiūrį į JAV įsikūrusias globalias socialines platformas, pastebima, jog „Big Tech“ kritika sklinda iš abiejų JAV politinio spektro – kairės ir dešinės – pusių. Išoriniai stebėtojai, netgi patys „Facebook“, „Twitter“ ar „Google“ vadovai taip pat ne sykį pasisakė už „nebevaldomos“ viešosios komunikacinės erdvės valdymo poreikį. Tačiau kompanijų viešai transliuojamas susirūpinimas savo platformų higiena, pranešimai apie perkūrinėjamas bendruomenės „taisykles“ (kurių, pasirodo, galima ir nesilaikyti) nesutampa su algoritminio valdymo pasaulyje funkcionuojančio verslo „poreikiais“ (apie pastaruosius pačios kompanijos pernelyg nekalba). Šią „šizofrenišką“ situaciją iš dalies galima paaiškinti tuo, ką sekimo kapitalizmo įrankius istoriškai itin išsamiai analizavusi Zuboff įvardijo kaip radikalią mokymosi ir žinojimo asimetriją. Aptardama minėtojo ekspertinio-techninio žinojimo uždaramą Zuboff kalba ne tik apie skaitmeninių produktų komercinį slaptumą, bet ir beprecedentį specifinių žinių sutelkimą ir monopolizavimą kompanijose (Zuboff 2019: 496–520). Pastarasis lemia milžinišką skirtį tarp tų, kurie (vis dar) turi laisvę nevaržomais kiekiais rinkti skaitmeninius duomenis ir (vis dar) gali elgtis su jais kaip nori, ir apie šiuos procesus praktiškai nenučiuokiančių naudotojų, kuriems ir skirtos vadinamosios „bendruomenės taisyklės“. Radikalios indifferencijos režimu veikiančios kompanijos pačią „turinio moderavimo“ politiką paprastai traktuoja kaip viešųjų ryšių triuką, o ne realias inžineriniame lygmenyje veikiančias priemones (Zuboff 2019: 518–526). Kiti tyrimai taip pat rodo, jog visuomenei ir vartotojams periodiškai pristatomi „paslaugų gerinimo“ eksperimentai vyksta skaitmeninius įrankius perkonstruojant vartotojams nematomame algoritminame pasaulyje (Donovan 2020).

Algoritminis valdymas³ šiuo atveju reikalauja įdėmesnio žvilgsnio. Plačiaja prasme tiek valdysena, tiek valdymas gali būti nusakomi kaip kompiuterių ir duomenų mokslo įgalintas „skaitmeninio žinojimo“ ir administravimo procesas (Rouvroy, Berns 2013; Gurumurthy, Bharthur 2018; Engin, Treleaven 2018; Rushkoff 2019). Automatizuoto algoritminio valdymo specifika, veikianti kaip duomenų rinkimas ir apdorojimas priimant sprendimus, yra plačiai išanalizuota tema, taip pat ir Lietuvos autorių (Kalpokas 2019). Tyrinėtos tiek algoritmizuotos skaitmeninės viešosios erdvės funkcijos (Aurylaitytė 2019), tiek technologijų veikiamo politiško sampratos (Dementavičienė 2019). Bet siekiant labiau praktinių atsakymų apie toksiškos komunikacinės erdvės įgalinimą periodiškai išskyla ir *galutinės*

³ Pažymėtina, jog kalbant apie algoritmus „valdymo“ ir „valdysenos“ (kaip valdymo būdų visumos) terminai skiriasi; šiuo atveju dėmesys kreipiamas į valdymą.

atsakomybės dilema. Žinia, kvestionuojant žmogaus smegenis „nulaužiantį“ ir dėmesį kolonizuojantį socialinių platformų dizainą pagrįstai galima kaltinti „Big Tech“ vadovus už nuolatines, jei ne tyčines, klaidas. Vis dėlto įvardyti vienprasmę manipuliacijų socialiniuose tinkluose kaltininką nėra lengva. Juk ši išoriniam tyrimui praktiškai nepasiduodanti arba žmogui nematoma algoritminio valdymo ir „šešėlinių tekstų“ (pasak Zuboff) erdvė ir yra tikroji komunikacijos terpė, mat socialinės platformos anapus algoritminio valdymo neegzistuoja.

Tarkime, akademinėje literatūroje nėra visuotinio sutarimo dėl to, ar vartotojų duomenų panaudojimo skandalai 2016 metais per JAV prezidento rinkimus (garsusis „Cambridge Analytica“ atvejis) realiai „lėmė“ Donaldo Trumpo pergalę JAV prezidento rinkimuose, ar tiesiog „prisidėjo“ prie natūraliai vykusių procesų (Porotsky 2017, Laterza 2021). Nuoseklesni „Facebooko“ kompanijos tyrinėtojai ar įkūrėjo biografai parodė, jog platformoje įdiegus tam tikrus naujus įrankius (pavyzdžiui, vadinamąjį „naujienuų srautą“) staigus virusines reakcijas sukėlęs tų įrankių poveikis buvo itin netikėtas pačios kompanijos darbuotojams ir vadovybei (Levy 2020). Savo ruožtu, kaip iliustruoja šiandienos socialiniuose moksluose iškeltos problemos, tyrėjams tenka tyrinėti jau nebe žmogaus ir technologijų santykį, bet „natūraliai“ algoritminio valdymo veikiamo žmogaus santykį su automatinėmis sistemomis (Wagner et al 2021; Bogert et al 2021). Kalbant apie virusines, netikėtomis kryptimis žmonių tarpusavio bendravimą kreipiančias medijas, šiame straipsnyje pritariama nuomonei, jog komunikacijos procesai socialiniuose tinkluose veikia efektyviau nei ankstesnėse internetinės komunikacijos priemonėse (Rushkoff 2019). O pasirinkta teorinė prieiga – sekimo kapitalizmo santykių kritika⁴ – šiuo atveju įgalina ir kritinį požiūrį į specifinių verslo principų poveikį komunikacijai. Taigi, laikantis nuostatos, jog socialinių tinklų kompanijų tikslas yra ne tiek „pasaulio sujungimas“ (pagal garsųjį feisbuko šūkį), bet pasipelnymas iš jo, formuluojamas ir šio straipsnio tikslas: pasinaudojant kai kuriomis viešojo kalbėjimo reguliavimą nusakančiomis priemonėmis ir metaforomis siekiama parodyti kaip algoritmiškai „nulaužiamas“ ir monetizuojamas žmonių tarpusavio bendravimas.

Tolimesniuose skyriuose, remiantis technologijų žiniasklaidos apžvalgomis, politinių ir akademių bei ekspertinių pasisakymų medžiaga, kitaip tariant – viešuoju tyrėjams prieinamu diskursu, analizuojamos viešojo kalbėjimo ir „nulaužtos“ komunikacijos pasauliniuose socialiniuose tinkluose problemos. Dėl praktinio patogumo pasirenkamas feisbuko atvejis ir išryškinamos kai kurios prieštaringos

⁴ Zuboff analizuotą sekimo kapitalizmo reiškinį trumpai galima apibūdinti kaip naują ekonominę tvarką, kurioje veikiančios didžiosios informacinių technologijų (IT) kompanijos naudoja skaitmeninius įrankius tam, kad (nejučia) išsiskverbdamos į žmogaus išorinį bei vidinį pasaulius gautų maksimalų pelną. Iš esmės tai traktuojama kaip gana specifiniai ir etiniu požiūriu abejotini skaitmeninės ekonomikos procesai. Pelną pateisinančių ideologinių motyvacijų apžvalga iš dalies siečiau ir su savo anksčiau plėtotą temą – neoliberalizmo kaip specifinio kapitalizmo režimo kritika (Trilupaitytė 2015).

kalbos reguliavimo arba turinio moderavimo metaforos ir retorinės figūros. Spar-tiems ir be skrupulų įgyvendinamiems skaitmeninės inovacijos procesams nusakyti pasirinktas populiarus nevienprasmiškas *hakerio* įvaizdis. Tačiau svarbiu dėmeniu tampa ir reputacijos kaita. Nebijok eksperimentuoti, t. y. „judėk greit ir nebijok sulaužyti“ (pasak garsiojo „Facebooko“ įkūrėjo Marko Zuckerbergo) – dar ne taip seniai buvo technologijų startuolius įkvepiantis moto. Kita vertus, po 2016-ųjų itin išryškėjusios viešojo kalbėjimo apsivalymo problemos, nebesveikos komunikacinės erdvės „slaugymo“ poreikis, neprognozuojamų toksiškų algoritmų „remontavimo“ iššūkiai siūlo atkreipti dėmesį ir į kitus reikšmingus posakius bei įvaizdžius.

Metodologiniu požiūriu žiniasklaidos informaciją – tiek pačių kompanijų teks-tus, tiek žurnalistų refleksijas – tikslinga atskirti nuo (toje pačioje žiniasklaidoje pri-statomo) kritinio ekspertinio vertinimo, tačiau tai ne visada paprasta. Net ir „Face-booko“ įkūrėjo biografai dažnai atsiduria dviprasmiškoje pozicijoje, nes paprastai jie disponuoja ir didesnėmis „vidinėmis žiniomis“, ir tampa išvalgesniais kritikais „iš šalies“. Akademinės teorijos ir informacinės žiniasklaidos medžiagos santykis reikalauja papildomų paaiškinimų. Dėl greitų ir nuolatinių skaitmenizuotos komunikacinės erdvės pokyčių, juos vertinantys akademinų autoritetų – socialines platformas tiriančių teisės filosofų, kompiuterių mokslininkų, socialinių medijų filosofų ir t. t. – išvalgos greičiausiai pasigirsta (skaitmeninės) žiniasklaidos platfor-mose, kuriose viešojo kalbėjimo ir komunikacijos įrankiai gali kisti kone kasdien. Apie algoritminio valdymo įrankių pokyčius nuolat informuoja užsienio (taip pat ir Lietuvos) medijų kanalai⁵. Tuo tarpu akademinų tekstų ar knygų leidyba yra kur kas ilgiau trunkantis procesas. Šiuo atveju būtent žiniasklaidoje skambančios ekspertinės išvalgos, epitetai ar palyginimai leidžia praplėsti socialinių tinklų poli-tiškumo ir viešosios komunikacinės skaitmeninės erdvės analizės galimybes, nors inžinerinis, teisinis ir pan. ekspertinis žinojimas neabsoluitinamas⁶.

⁵ Šio teksto autorės per pastaruosius metus peržiūrėti užsienio technologijų žiniasklaidos informaciniai ar situaciją reflektuojantys žurnalistų ir akademikų tekstai, valstybinės institucijų, politikų ar nevyriausybinių organizacijų pranešimai ir pan. tampa natūralia tyrimo medžiaga, tačiau išnašose minimi ar cituojami tik pasirinkti „tipiški“ atvejai ar labiau ekspertinį (akademinį arba nevyriausybinių organizacijų ataskaitų) žino-jimą reflektuojančios išvalgos. Dėl ribotos teksto apimties atskiras šaltinių sąrašas nepateikiamas; išnašose taip pat minimi daugiausia tik paskutinių metų informaciniai šaltiniai. Kaip vieną išsamesnių viešosios komunikacinės erdvės politinę ambivalencijos apžvalgos pavyzdžių Lietuvos žiniasklaidoje minėčiau savo pačios publikaciją. Žr.: Trilupaitytė, Skaidra. Kurstymas, tildymas ir teisė kalbėti, arba „Patruliai“ socia-liniame tinkle. 2021 04 16 <<https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/1387392/skaidra-trilupaityte-kurstymas-tildymas-ir-teise-kalbeti-arba-patruliai-socialiniame-tinkle>>.

⁶ Iš esmės retorinis klausimas, kaip turi būti moderuojamos viešos diskusijos, socialinių medijų platformose leidžiant (arba neleidžiant) tam tikrus įrašus, įgalinant tam tikros informacijos (ne)matomumą ar intensy-vumą tam tikrų vartotojų paskyroje, neredukuojamas vien į techninius ar teisinius problemos aspektus.

ŽODŽIO LAISVĖ ALGORITMIZUOTOS FEISBUKO KOMUNIKACIJOS GNAUŽTUOSE

Nuo pat atsiradimo 2004 metais ši kompanija buvo plačiai pristatoma kaip naujos nevaržomos internetinės saviraiškos bastionas; nuolat viešai deklaruotos intencijos sukurti globalią individualiai komunikuojančių žmonių bendrystę. Pasak įkūrėjo Marko Zuckerbergo, „Facebooke“ mes kuriame įrankius, padedančius žmonėms susijungti su tais, su kuriais jie nori susijungti, dalytis su jais, ką nori; tai darydami mes pratęsiame žmonių galimybes sukurti ir išlaikyti santykius⁷. Technologija čia traktuota kaip naujos epochos komunikacinis įrankis, kuris (natūraliai) palengvino susikalbėjimą ir atvėrė naujų galimybių tam, ko mes visi (natūraliai) siekiame. Lygiagrečiai, kaip jau minėta, galingų algoritmų sprendimai formavo ir algoritminės komunikacijos ateitį, kurią skaitmeniniai įrankiai programavo būtent taip, kad platforma kiek įmanoma ilgiau išlaikytų vartotojų dėmesį.

Tobulėjant duomenų išgavimo technologijoms ir plečiantis jų panaudojimo būdams, plėtėsi ir algoritminio platformos valdymo ribos. Manoma, jog maždaug 2013–2014 m. vadinamasis socialinio tinklo naujienų srautas tapo nebechronologinis; vartotojų matomas turinys nebuvo konstruojamas ir jų pačių numatyta tvarka (pavyzdžiui, pagal vartotojams svarbiausių „feisbuko draugų“ eiliškumą ar prenumeruojamų informacijos šaltinių prioritetus)⁸. Kiti tyrėjai akcentavo būtent 2016 metais vykusį socialinių tinklų persikonfigūravimą – išsiplėtimą susipirkus mažesnes kompanijas – neva tuomet vartotojai buvo galutinai atiduoti į „algoritminės ateities malonę“ (Stern 2021). Neaiškiai veikiantys, neskaidrūs (angl. *opaque*) algoritmai ne tik maksimizavo naršymą ir naujienų peržiūras, t. y. padidino konkretaus vartotojo matomą informacijos kiekį, jie taip pat maksimizavo ir žmonių įsitraukimą į tai, kas labiausiai uždega ir provokuoja reakcijas (tai – aštrūs pranešimai, dezinformacija, konspiracijos teorijos).

Šiuo atveju kompanijai svarbesnis tapo ne žiniasklaidos kanalų ar komercinių reklamų įkyresnis skverbimasis į sąmoningo dėmesio akiratį (pernelyg dažnai „po nosimi kišama“ reklama žmogui greitai atsibosta), bet būtent kuo ilgesnis platformoje praleidžiamas laikas. Neatsitiktinai teigta, jog, ko gero, pirmą sykį istorijoje skaitmeninių medijų platforma kiekvienam vartotojui sugebėjo pateikti visiškai unikalų turinį vien tam, kad iš kiekvieno atskiro individo (tiksliau, jo ar

⁷ „At Facebook, we build tools to help people connect with the people they want and share what they want, and by doing this we are extending people’s capacity to build and maintain relationships.“ Mark Zuckerberg’s Letter to Investors: *The Hacker Way*, 2012 02 01; <<https://www.wired.com/2012/02/zuck-letter/>>.

⁸ Seibert Jeff. The Mechanics and Psychology Behind the Social Dilemma, 2020 09 13; <<https://medium.com/swlh/the-mechanics-and-psychology-behind-the-social-dilemma-719d618aa8ce>>.

jos duomenų) galėtų sukurti labiausiai tikėtiną „skaitmeninį portretą“ arba elgesio tinkle modelį ir, lygiagrečiai, vis labiau įtraukios platformos variantą. Taigi į ekraną žvelgiančių socialinio tinklo vartotojų akyse visų pirma pasirodydavo tie įrašai, kurie turėjo didžiausią potencialą kuo ilgiau išlaikyti dėmesį ir skatino įsitraukimą. O platformoje praleidžiamas laikas tapo vertinga skaitmeninio verslo preke būtent todėl, jog aktyvesnis ir ilgesnis naršymas garantavo, kad vartotojai, patys to nejausdami, „užsimiršę“, pamatys... ir daugiau reklamų. Kai kurie tyrėjai šiuos procesus pavadino gašdinančiu ir itin pelningu feisbuko atradimu. Mat be jokių skrupulų optimizuoti mašininio mokymo algoritmų valdomi procesai, manoma, turi fatališkas neigiamas pasekmes ir žmogaus biologinėms smegenims (Scott 2018; Philips, Milner 2020; LaFrance 2020).

Visuomenei ir politikams sunerimus dėl įvairių manipuliacijų žmonių pasirinkimais JAV skaitmeninėje erdvėje, 2017 metais „Facebook“, „Google“ ir „Twitter“ atstovai buvo priversti aiškintis politikams apie savo kompanijų galimus pažeidimus. Tų metų rugsėjo mėnesį pasklido žinia, jog Rusijos atstovai mokėjo nemažas sumas už politinį susipriešinimą skatinančią reklamą feisbuke. 2018 metų balandžio 10–11 dienomis vyko itin daug dėmesio sulaukęs „Facebooko“ įkūrėjo Zuckerbergo – kažkada technooptimistų ir kairuolių mėgstamo jauno programuotojo – pirmas gyvas „tardymas“ JAV Kongrese, kuriame jis sulaukė maždaug 600 klausimų. Renginį Kapitolijaus kalvoje inspiravo beprecedentis skandalas – paaiškėjo, jog socialinių tinklų kompanija perdavė 87 milijonų vartotojų duomenis politinės konsultacijos firmai „Cambridge Analytica“, kuri panaudojo šį lobį JAV prezidento rinkimų kovoje anuometinio kandidato Donaldo Trumpo naudai⁹.

Pats Zuckerbergas, iš pradžių apibūdinęs kaltinimus, jog kompanija gali daryti poveikį politiniams rinkimams, kaip gana kvailą įsivaizdavimą (angl. *pretty crazy idea*), ilgainiui atsiprašė ir viešai pripažino klaidas, o kompanijos vadovybė sutiko bendradarbiauti su institucijomis, tiriančiomis koku būdu platformoje darbavosi Rusijos trolių fabrikai. Tačiau visuomenėje ir tarp politikų ne be pagrindo girdėjosi abejonės, ar ateityje pavyks išvengti panašaus masto „neapsižiūrėjimų“. Artėjant 2020 metų JAV prezidento rinkimams feisbukas ėmėsi visų įmanomų viešųjų ryšių žingsnių deklaruodamas siekį bendradarbiauti su valdžia. Deja, akylesni stebėtojai matė nuolatines nesėkmes – tiek feisbuke, tiek kituose tinkluose (tvityrėje) prezidentas Trumpas augino savo šalininkų grupes, radikalioji dešinė skleidė rasistines ir konspiracines teorijas¹⁰. Su nerimu laukdami stiprėjančio manipuliavimo rinkėjų

⁹ Dar iki šio skandalo neaiškiai reglamentuotos feisbuko taisyklės praktiškai nedraudė naudoti vartotojų socialinio tinklo duomenų be pačių vartotojų žinios.

¹⁰ Abby Ohlheiser. How the truth was murdered; 2020 10 07; <https://www.technologyreview.com/2020/10/07/1009336/how-the-truth-was-murdered-disinformation-abuse-harassment-online-2/?utm_source=engagement_>.

protais, ypač vadinamųjų „sintetinių klastočių“, 2020 metais socialiniai tinklai netgi skelbė, jog prieš rinkimus bus stabdoma politinė reklama.

Vis dėlto grėsmė demokratinei sistemai iškilo kur kas anksčiau, nei tikėtasi, bet ne artėjančių nešvarių rinkiminių kovų, o globalios pandemijos pavidalu. Šalyje įsigalėjusi medicininė krizė paspartino ir medicininę dezinformaciją, sąmokslų teorijas apie viruso plitimą, kaukių (ne)dėvėjimą ir panašias kampanijas. Kai tik atsirado skiepai nuo COVID-19 viruso, 2020 metais atsigavo ir seniau buvusios antivakserių grupės. 2020 metais per JAV prezidento rinkimus ir vėliau, 2021 metų sausio 6 dieną, po šalį sukretusių vadinamųjų „Kapitolijaus riaušių“ daug ką šokiravo socialinių tinklų nemalonę užsitraukusio Trumpo pašalinimas iš platformų dėl klaidingų pranešimų ir kurstymo (vad. *išplatforminimas*). Šalia akademiniam diskurse aptarinėtų feisbuko naujų įrankių ir komunikacinių nesėkmių (Zuboff 2019: 416–418, Donovan 2020) žiniasklaidoje taip pat kritiškai atsiliepta apie feisbuko algoritminio valdymo prieštaras. Taigi galima buvo susipažinti tiek su kompanijos pareiškimais apie siekį moderuoti platformos turinį, tiek ir su nesėkmėmis¹¹.

Tarkim, kompanijai „sunkiai sekėsi“ prieš rinkimus tvarkytis su radikaliomis dešinės prieš valstybę pasisakančiomis ekstremistinėmis grupuotėmis JAV¹². Nesėkmės lydėjo ir kovą su antivakserių judėjimais ar prieš medicininės kaukes nukreiptais ir pandemijos rimtumą neigiančiais įrašais. Būtent 2020 metais išaugo tokių ekstremistinių grupių kaip „QAnon“ aktyvumas (anksčiau tai buvo mažai kam žinomas marginalinis susibūrimas), o daugybė kurstančių pranešimų JAV, nors feisbuko kompanijai ir buvo žinomi (tą liudijo daugelio vartotojų siunčiami skundai administracijai apie plintantį radikalizmą), nebuvo naikinami. Esama įrodymų, jog dezinformacija sąmoningai nebuvo stabdoma, nepaisant oficialių pranešimų apie algoritmų „taisymą“¹³. Tačiau sunkiai prognozuojama viešosios komunikacijos

¹¹ Žr.: pavyzdžiui, Edelman, Gilad. Fake News Gets More Engagement on Facebook—But Only If It’s Right-Wing, *www.wired.com*, 2021 03 03; <<https://www.wired.com/story/right-wing-fake-news-more-engagement-facebook/>>; Wiggers, Kyle. AI experts warn Facebook’s anti-bias tool is ‘completely insufficient’; 2021 03 31, *venturebeat.com*; <<https://venturebeat.com/2021/03/31/ai-experts-warn-facebooks-anti-bias-tool-is-completely-insufficient/>>.

¹² 2020 metų birželio pabaigoje feisbukas pareiškė, jog pašalino šimtus paskyrų, puslapių ir grupių, susijusių su radikaliomis dešinės judėjimais, kurių neleis ir ateityje. Kai kurios socialinių tinklų komunikacijos tyrimų ataskaitos vėliau, deja, parodė, jog ir po oficialiai kompanijos pareikšto draudimo platformoje veikti ekstremistinėms grupėms tą pačią vasarą susikūrė daugiau nei 100 naujų grupių, kurios lengvai išvengė feisbuko pastangų jas panaikinti. Žr.: Hateful and Conspiratorial Groups on Facebook; 2020 08 03, *ADL*; <<https://www.adl.org/blog/hateful-and-conspiratorial-groups-on-facebook>>.

¹³ Lomas, Natasha. Facebook knew for years ad reach estimates were based on ‘wrong data’ but blocked fixes over revenue impact, per court filing, <https://techcrunch.com/2021/02/18/facebook-knew-for-years-ad-reach-estimates-were-based-on-wrong-data-but-blocked-fixes-over-revenue-impact-per-court-filing/?tpcc=ECFB2021>>. Horwitz, Jeff, and Deepa Seetharaman. Facebook Executives Shut Down Efforts to Make the Site Less Divisive (*The social-media giant internally studied how it polarizes users, then largely shelved the research*). *The Wall Street Journal*, 2020 05 26; <https://www.wsj.com/articles/facebook-knows-it-encourages-division-top-executives-nixed-solutions-11590507499>>.

dinamika tinkle ir toksiško turinio greitas plitimas liudijo ir galbūt nuoširdų negebėjimą suvaldyti situacijos¹⁴. Manoma, jog „pagerintų“ įrankių ir nustatymų diegimas kai kuriais atvejais turėjo priešingą efektą sveikos viešosios erdvės požiūriu¹⁵. Šiuo atveju būtent kritiniais viešaisiais intelektualais tampančių ekspertų, taip pat akademikų, tyrimai ir išvalgos leidžia suprasti, jog nepaisant nuolatinio socialinių tinklų platformų „remontavimo“ neįmanoma efektyviai kovoti prieš melo ir dezinformacijos kampanijas, kaip ir neįmanoma „švarinti“ viešojo diskurso kuriant naujas viešo kalbėjimo taisykles (arba jas nuolat perkūrinėjant), iš esmės nekvostuojant socialinių tinklų varikliu tapusio duomenų kapitalizmo veikimo modelio.

Taigi šiandien vis dažniau kreipiamas dėmesys į tai, jog nepaisant pačių „Big Tech“ kompanijų viešai skelbiamos atvirumo retorikos ir noro padėti visuomenei spręsti komunikacijos trikdžių sukeltas problemas¹⁶, globalūs socialiniai tinklai – tviteris, feisbukas ir pan. – yra ne tik uždaros, bet ir techniniame lygmenyje (vis dar) niekam neatsakingos, neprieinamos, komercinėmis paslaptimis prisidengiančios, sistemos¹⁷. Vis dėlto pastaraisiais metais, pradėjus vis aktyviau kvestionuoti socialinių tinklų veikimo būdus ir metodus ne tik teismuose, bet ir parlamento institucijose, viešojoje (žiniasklaidos) erdvėje taip pat pagausėjo kompanijų veikimo būdus demaskuojančių ekspertinių kritikos balsų. Viešai prieinamuose informaciniuose šaltiniuose ryškėja ir dirbtinio intelekto (DI) inžinierių, internetinių technologijų antrepnierių ir kitų „technokratinio pasaulio“ atstovų pasisakymai apie egzistenciniu požiūriu pavojingą situaciją, kai didėjantis žmogaus pasyvumas vis „sumanesnių“ skaitmeninių įrankių akivaizdoje koreliuoja su vartotojų

¹⁴ Isenberg, David. Facebook Had an Anxiety-Producing 2020 (Despite financial success, the company was plagued by content moderation struggles, internal dissent, and regulatory threats), 2020 12 31; <<https://themarkup.org/2020-in-review/2020/12/31/facebooks-had-an-anxiety-producing-2020>>; Darcy, Oliver. Analysis: After building a radicalization engine, Mark Zuckerberg aims to 'turn down the temperature'. *CNN Business*, 2021 01 28; <https://edition.cnn.com/2021/01/28/media/mark-zuckerberg-facebook-reliable-sources/index.html>>

¹⁵ Cox, Kate. Facebook's latest "groups" disaster will only make it more toxic. Every single time Facebook could improve, it doubles down on causing more harm. 2020 10 06. James D. Long, Victor Menaldo, From the election lie to GameStop: How to stop social media algorithms from hurting us, *www.venturebeat.com*, 2021 02 06; <<https://venturebeat.com/2021/02/06/from-the-election-lie-to-gamestop-how-to-stop-social-media-algorithms-from-hurting-us/>>.

¹⁶ Pavyzdžiui, gindamasis nuo šiuo metu kompaniją užgriuvusių kaltinimų, vienas aukščiausių „Facebooko“ vadovų Nickas Cleggas pristatė naujus vartotojus įgalinančius įrankius ir konkrečiais pavyzdžiais pailiustravo, kaip algoritminio valdymo realybėje vartotojai gali tapti aktyviais naujos komunikacinės patirties dalyviais, o ne pasyviais įrankiais. Žr.: Clegg, Nick. You and the Algorithm: It Takes Two to Tango, 2021 03 31; <<https://nickclegg.medium.com/you-and-the-algorithm-it-takes-two-to-tango-7722b19aa1c2>>.

¹⁷ Su viešosios erdvės problemomis ir žmonių komunikacija feisbuko platformoje susiję tyrimai, žinoma, vykdomi ir pačioje kompanijoje. Tuo tarpu informacijos ir duomenų neprieinamumą išorės tyrėjams iliustruoja kai kurie skandalai. Galima minėti, pavyzdžiui, Niujorko universiteto matematikų, duomenų mokslininkų ir kt. grupės vykdytą tyrimą apie dezinformacijos plėtrą feisbuke, kuriam kelią užkirto pati kompanija, neseniai panaikinusi mokslininkų naudotas asmenines paskyras. Oficiali to priežastis – platformų vartotojų privatumo apsauga. Plačiau žr.: <<https://www.theverge.com/2021/8/6/22613525/facebook-nyu-research-ban-cambridge-analytica-platformer>>.

negebėjimu matyti realios socialinių tinklų neigiamo poveikio situacijos¹⁸. Aptarus verslo modelio kritiką, toliau atkreipiamas dėmesys ir į komunikaciją transformuojantį feisbuko verslo etikos klausimą.

HAKERIO KELIAS. ĮSILAUŽIMAS Į BENDRYSTĖS ERDVĘ

Akivaizdu, jog ne internetas „išrado“ propagandos, manipuliacijos ar dezinformacijos priemones, vis dėlto inovatyviausi šiandienos DI įrankiai savaip įgalino ir „užaugino“ viešąją komunikacijos erdvę nuodijančias manipuliacijas. Nulaužimas ar įsilaužimas aptariamuoju atveju reiškia ne tiek užgrobiamą vartotojo tapatybę arba pavagiamus tradicinius asmens duomenis¹⁹, kiek didžiųjų duomenų panaudojimo galimybes tokiu būdu, kurio žmogus nėra pajėgus pastebėti ir suvokti. Kaip jau minėta, didžiųjų duomenų sandaupoje įgalinami algoritminio valdymo procesai (arba skaitmeninio profiliavimo rezultatai) skirti ne individualaus žmogaus analizei (Rouvroy, Berns 2013). Zuboff žodžiais tariant, skaitmeninių platformų kapitalistai (arba *Didysis Kitas*) apie mus turi kur kas daugiau medžiagos nei mes patys; savo ruožtu, net ir gana siaurai tikslinei auditorijai skirtos reklamos ar politiniai pranešimai (internetinio dizaino struktūroje užkoduotas „įtikinėjimas“ elgtis vienaip ar kitaip) tampa techniškai vis lengviau pasiekiamu skaitmeninio verslo uždaviniu (Rushkoff 2019: 80–86), kurį įgalina ir smegenis apgaunanti ar „pergudraujanti“ algoritminė „įtikinėjimo architektūra“ (angl. *persuasion architecture*).

Šių inovatyvių verslo modelių ir naujų technologinių galimybių kontekste skambėję feisbuko kompanijos siekiai – nuolatinis platformos augimas ir tiesioginių

¹⁸ Nors technologijų ekspertų tapimas kritiniais viešaisiais intelektualais yra jau šiek tiek kita tema, galima paminėti, jog svarbių įžvalgų apie kompanijos veiklą pateikia ankstyvasis „Facebooko“ investuotojas ir buvęs Zuckerbergo mentorius Rogeris McNamee. Žr.: How to Fix Facebook—Before It Fixes Us, <<https://washingtonmonthly.com/magazine/january-february-march-2018/how-to-fix-facebook-before-it-fixes-us/>>. Taip pat žr.: Rogerio McNamee knyga (McNamee 2019). Autoriniuose tekstuose, interviu žiniasklaidoje apie neigiamą socialinių tinklų poveikį dažnai pasisako psichologizuotų technologinių įrankių kūrėjas Tristanas Harrisas, „Google“ kompanijos buvęs dizaino etikas (angl. *Design Ethicist*), kuris vėliau įkūrė Žmogiškos technologijos centrą (*Center for Humane Technology*). Tarp konkrečiai „Facebooko“ veikimo pasekmes pristačiusių dokumentinių filmų minėčiau JAV visuomeninio tiriamosios dokumentikos kanalo „Frontline“ transliuotą dviejų dalių filmą „The Facebook Dilemma“ (rež. James Jacoby, 2018). Jame atskleista, kokiais būdais feisbukas gerokai prisidėjo prie genocido Mianmare (JT ataskaita pripažino „tiesiogines sąsajas“ tarp žiaurumo protrūkio šalyje ir socialinės platformos, kurioje buvo nuolat pažeidžiamos vadinamosios „bendruomenės taisyklės“ ir skatinamas smurtas). Filmas taip pat iliustravo nevykusius „Facebooko“ viešuosius ryšius ir vadovų pri(si)pažinimus, jog iš tiesų buvo „pernelyg lėtai“ reaguojama į manipuliavimą žmonėmis. 2020 metų rudenį pasirodžiusiame „Netflix“ platformos pusiau vaidybiniame filme „Social Dilemma“ (rež. Jeff Orlowski) algoritminės manipuliacijos poveikio procesus išsamiai aiškino ir technologijų ekspertai, DI įrankių kūrėjai ir pan.

¹⁹ Žinoma, asmens duomenų nutekėjimo, kaip ir nacionalinio ir kt. kibernetinio saugumo nusikaltimų augimas verčia atsigręžti ir į šio pobūdžio grėsmes.

skaitmeninių ryšių tarp žmonių plėtimas, t. y. bendrystės skatinimas bet kokia kaina – taip pat turėjo aukščiau aptartą matomąją ir nematomąją puses. Šiuo požiūriu itin iškalbingas ir šame tekste aukščiau cituotas 2012 metais publikuotas Zuckerbergo kompanijos manifestas, kuris buvo parašytas ir paskelbtas kreipiantis į potencialius investuotojus, prieš pirmą sykį paleidžiant kompanijos akcijas į rinką. Čia teigta, jog pagrindinis feisbuko tikslas – paversti kompaniją kuo atviresne ir kuo daugiau žmonių jungiančia erdve. Buvo sakoma, jog kompanija yra įkurta ne tiek kaip verslas, bet kaip „socialinė misija“, įgalinanti žmones laisvai ir nevaržomai naudotis komunikaciniais įrankiais tam, kad jie kuo lengviau susijungtų su kitais. Kita vertus, didžiųjų duomenų sankaupose akumuliuojama vartotojams nematoma informacija apie juos pačius arba vadinamieji „šešėliniai tekstai“, pačiai kompanijai leido mąstyti apie itin agresyvių inovacijų plėtros aspektus. Feisbuko manifeste buvo deklaruotas ir jau minėtasis šūkis – „judėk greit ir nebijok sulaužyt“ (anlg. *move fast and break things*)²⁰. Toks raginimas reiškė, jog „didesnis atvirumas ir apsijungimas“ – komunikacinių jungčių tankėjimas pats savaime – koreliavo ne su kokybiškesniu tarpusavio buvimu ir turtingesne žmogaus sąmoningos bendrystės erdve, kiek su dažnesniu reagavimu, „klikinimu“, pasidalijimais, komentavimais ir pan. Sekimo ir duomenų kapitalizmo augimą stipriai veikė ir nedviprasmiškas plėšimo imperatyvas, pavyzdžiui, paties feisbuko vidiniai dokumentai rodė, jog kompanija visuomet siekė tapti monopoliste savo lauke, o jos vidinis moto buvo „kopijuok, įsigyk ir sunaikink“ (taip kalbėta apie konkurentų neutralizavimą)²¹.

Manifeste tarp daugybės investuotojams skirtų optimistinių frazių buvo nuskaitytas ir tam tikras gyvenimo būdas, savotiškas veiklos etosas, kurį Zuckerbergas įvardijo kaip *hakerio kelią*. Pasak Zuckerbergo, tai yra „unikali kultūra ir vadybinis požiūris“, kuris reiškia nuolat „besitęsiantį“ paslaugų „gerinimą ir iteracijas“. Mat hakeriai gamina skaitmeninius produktus ir ilgalaikes paslaugas, greitai išmėgindami visas galimybes ir mokydami iš mažesnių iteracijų labiau, nei siekdami „pabaigti visą darbą išsyk teisingai ir iki galo“. Vadovaudamiesi tokia nuostata, anot „Facebooko“ vadovo, „sukūrėme tokį testavimo karkasą, kuris bet kurią akimirką gali išmėginti tūkstančius feisbuko versijų. Paralelinio feisbuko kaip vartotojams nematomo paralelinio – išimtinai algoritmiškai simuliuoto – pasaulio kūrimas tapo ištisai reikšminga predikcijos programavimo pastanga²². Taigi pačioje kompanijoje produktų kūrėjai traktuoti ne kaip tyrėjai, bet kaip *hakeriai* – užuot „praleidę daug

²⁰ Marko Zuckerbergo priežodis, reiškęs savotišką antreprenerystės IT srityje ir kūrybinės destrukcijos, neatšiejamos nuo staigios sėkmės rinkose, idėjinį variklį.

²¹ Becoming a Monopoly Was Always Facebook's Goal. 'Copy, acquire, and kill', 2020 12 10. Žr.: <https://onezero.medium.com/becoming-a-monopoly-was-always-facebooks-goal-7d710d58fcb2>.

²² Apie paralelines feisbuko versijas plačiau žr.: Vincent, James. Facebook is simulating users' bad behavior using AI, 2020 07 23, [theverge.com](https://www.theverge.com); <<https://www.theverge.com/2020/7/23/21333854/facebook-ai-simulation-bad-behavior-ww-web-base-simulator>>.

laiko diskutuodami apie tai, ar bus įmanoma įgyvendinti naują idėją arba koks būtų tinkamiausias jos įgyvendinimo būdas“, jie „tiesiog sukurs prototipą ir pasižiūrės, kaip tai veikia“. Todėl ir „Facebooko“ biuruose „nuolat girdėsite ir hakerių mantrą – „diskusijose laimi kodas“. Skatinimas nesustoti ir judėti greitai, tarsi neleidžia „užmigti“ išradingumui, mat, pasak Zuckerbergo, dauguma netikėtai išaugusių IT kompanijų galiausiai „pristabdo“ savo ambicijas ir staigų augimą dėl baimės suklysti – jos ima atsakingiau galvoti apie gresiančias rizikas, dėl to praranda ir naujas galimybes. Galiausiai jos pradeda judėti pernelyg lėtai, o „Facebooko“ įkūrėjas siūlė nestabdyti. Jo manymu, „jei niekada nieko nesulaužai, vadinasi, judi nepakankamai sparčiai“, tuo tarpu „iš paskos besivejanti“ politinė valdžia neturi ir negali turėti jokių ekspertinių svertų reguliuoti greitai besivystančio technologijų verslo²³.

Angliškas terminas *hakeris* iš tiesų gali būti traktuojamas tiesiog kaip nuo oficialių institucijų nepriklausomo naujo kibernetinio saugumo žinovo libertarinis tropas²⁴. Jis apima ir saugotojo, ir šnipinėtojo vaidmenis, o platesniame technologijų pažangos kontekste šiuo epitetu tapo įprasta apibūdinti ir naujų horizontų atradėją, nenuilstantį ieškotoją, inovatyvesnių skaitmeninių veiklos būdų plėtotoją. Vis dėlto žvelgiant per sekimo kapitalizmo kritikos prizmę, nematomas (įsi)laužimas vertintinas, pasak Zuboff, ne kaip inovatyvus tyrimas, bet kaip etiniu požiūriu smerktinas duomenų grobimas (angl. *data robbery*). Apie šį procesą ne itin nutuo-kiantiems vartotojams, stokojant specifinių žinių, o politikams ir teisei „velkantis iš paskos“, duomenys „vidury baltos dienos“ yra be skrupulų plėšiami dėl vis tikslesnių ir nuo pačių vartotojų valios nepriklausomų predikcijos modelių kūrimo. Zuboff žodžiais, iš mūsų siurbiamo skaitmeninė informacija nesustojamai generuoja dar tikslesnę informaciją apie mus, kuri skirta, deja, ne mums. Savo ruožtu, totalia indiferencija besivadovaujantis *Didysis Kitas* arba beveidis matematinis instrumentizmo režimas šį veiksma pateisina kaip neutralų „įvairiausio pobūdžio

²³ Iš „Facebooko“ vadovų lūpų plačiai pasklidęs libertarines vertybes atliepiantis internetinės laisvės minėtasis šūkis vienaip ar kitaip atsispindėjo ir kitų „Big Tech“ platformų veiklos nuostatas. Pavyzdžiui, 2011 m. anuometinis „Google“ vadovas Ericas Schmidtas taip pat aiškino visuomenei, jog „mes judame kur kas greičiau nei bet kokia vyriausybė“, taigi valdžia neturėtų mėginti sureguliuoti staigiai besivystančių technologijų, nes pasenusi teisės institucija tiesiog stabdytų kompanijų laisvę kurti puikius naujus dalykus.

²⁴ Tai – profesinei veiklai ar hobiui atsidavusio, tačiau valdžios nurodymams iš viršaus nepaklūstančio, rizikos nebijančio internetinių technologijų eksperto figūra, savo veikla galinti ir padaryti žalos, ir pataisyti situaciją (tai iliustruoja populiarūs „juodųjų“ ir „baltųjų“ hakerių įvaizdžiai). Pavyzdžiui, lietuviškame Vikipedijos puslapyje galima rasti platesnį paaiškinimą apie šio žodžio konotacijų kaitą ir skirtingų požiūrių į *hakerizmo* veiklą trumpą istorinę apžvalgą. („Hakerių kultūra – nuostatų, pažiūrų bei elgesio taisyklių rinkinys, nusistovėjęs tarp hakerių bei su jais susijusių žmonių. Savo esme ji labiau atspindi ne kuo užsiimama (praityje daug buvo užsiimama kompiuteriais) bet *kaip* užsiimama“). Apie hakerių kultūros kaip ekspertinės kultūros konotacijas leidžia pajusti kad ir teiginys, jog ši kultūra „potencialiai tinka daugelyje sričių kur reikalingas ar galimas rimtas, gilus dalyko išmanymas“. Žr.: <https://lt.wikipedia.org/wiki/Hakeri%C5%B3_kult%C5%ABra>.

turinio“ dauginimo procesą, kurį valdyti gali neva vis daugiau „personalizuotų įrankių“ gaunantys vartotojai (Zuboff 2019: 417).

Deja, negebėjimas susitvarkyti milijardus vartotojų turinčių komunikacinių kanalų, nepaisant mokėjimo nesustojamai auginti platformos verslą, kaip minėta, smukdė ir paties „Facebooko“ ikūrėjo reputaciją. 2010 metais žurnalas „Time“ skelbė Zuckerbergą „Metų žmogumi“, po dešimties metų (2020 metais) „The New York Times“ skelbė, jog Zuckerbergas yra tiesiog galingiausias ne rinkimų būdu valdžią gavęs žmogus JAV. 2018 metais technologijų žurnalas „Wired“ paskelbė, jog „Facebooko“ ikūrėjas yra vienas iš pačių pavojingiausių žmonių internete²⁵. Kaip bežiūrėtume, pastarųjų metų „Facebooko“ politikos nesėkmės vis labiau koreliuoja su kritinėmis socialinių tinklų refleksijomis, t. y. suvokimu, jog „už save kalbančių skaičių“ (arba kodo) efektyvumas niekaip neįgalina prasmingesnio ir tvaresnio žmogaus santykio su kitu žmogumi (Erdem 2018). Technologijų ekspertai *hakeriai* iš tiesų gali pralaužti naujus skaitmeninio pasaulio kelius, galbūt net pradėti virusines revoliucijas. Tačiau gydyti karščiuojančią bendrystės ir viešojo kalbėjimo erdvę tenka kažkam kitam.

Inovacijų greitos plėtros ir „spartaus laužimosi“ triumfas, kaip sakyta, ženkliu gana konkretų internetinės laisvės epochos laiką, kurio pabaigą kai kurie tyrėjai taip pat sieja su viešojoje erdvėje dažnėjančiomis apsaugojimo ir sveikatinimo metaforomis. Pavyzdžiui, Harvardo Berkmano Kleino centro „dezinformacijos programos“ vadovas, teisės teoretikas Jonathanas Zittrainas aptarė skirtingus internetinių platformų etoso periodus ir atkreipė dėmesį į tai, jog po optimistinio internetinio verslo laisvės nuo valdžios intervencijos periodo, kurį JAV kontekste Zittrainas pavadino „Teisių era“, libertarinis idealas maždaug 2010 metais transformavosi į „visuomenės sveikatos“ idealą. Anuomet į žmonių kasdienybę pradėjo skverbti nauji labiau sofistikuoti įrankiai (balso asistentai ir pan.), o žiniasklaidoje ėmė dominuoti visuomenės susirūpinimas turinio kokybe; vis aktyviau kelti klausimai apie psichologizuotų skaitmeninių įrankių neigiamas pasekmes, tikslinės mikroreklamos šalutinį poveikį smegenims ir pan. Susidomėta technologijų sukeliama priklausomybe bei žalos sumažinimo galimybėmis. Vis dėlto daug kam atrodė, jog jei atsikratysime (valdžios) tarpininkų, mus įgalinančios platformos pradės sėkmingai savireguliuotis dėl visuomenės sveikatos. Deja, pastaraisiais metais „gebėjimo“ susireguliuoti idėją keičia kur kas labiau į etiką orientuotas „privalėjimo“ keistis imperatyvas. Viešojoje politikoje tampa vis aiškiau, jog „savireguliacijai“ palikta skaitmeninė viešojo erdvė gali tapti dar labiau žalinga žmonėms²⁶.

²⁵ Žr.: <<https://www.wired.com/story/most-dangerous-people-on-internet-2018/>>.

²⁶ Žr.: <<https://today.law.harvard.edu/gaining-power-losing-control/>>.

Kaip rodo daugybė pastarųjų metų pranešimų apie socialinių tinklų politiką, DI įrankiais valdomi (pusiau)automatizuoti turinio moderavimo procesai nėra nei itin logiški, nei nuoseklūs, nes kompanijos inžinierių ir programuotojų (visų pirma paties Zuckerbergo) plėtojamas verslo modelis iš esmės nekoreliuoja su sklandžia tarpusavio komunikacija. Savo ruožtu, viešaisiais intelektualais neretai tampantys ekspertai, politikai ir pilietinės visuomenės autoritetai atvirai ir kritiškai diskutuoja apie perbraižomas cenzūros ribas ir iki šiol neribotos laisvos raiškos reguliavimo būtinybę²⁷. Trumpai tariant, viešojoje žiniasklaidos erdvėje net ir pačios platformos, ne tik jų kritikai, pripažįsta, jog įgijo per didelę politinę galią²⁸. O kompiuterinės ekspertizės atstovai, ne tik psichologai ar komunikacijos specialistai, jau nevaržomai samprotauja apie socialinių tinklų toksiškąją pusę²⁹. Kalbant apie algoritmiizuotos komunikacinės erdvės kompetencijas itin svarbu paminėti ir nematomą žmogaus (NB – ne technologijų inžinierių) darbą šalinant legalumo ribas peržengiančius įrašus socialiniuose tinkluose. Mat analizuojant viešosios erdvės gydymą, reikia nepamiršti sunkios, neretai mažai apmokamų interneto valytojų profesijos. Nelegalaus turinio moderavimas, nors ir lygiai taip pat nematomas, yra varginantis ir „purvinas“ žmonių atliekamas darbas, kuriam pats feisbukas išleidžia milijardus dolerių³⁰. Metaforiškai tariant, viešojoje erdvėje kiek anksčiau triumfavusius radikalius inovatorius – interneto komunikacinės erdvės laužytojus – šiandien vis dažniau pavaduoja nematomi, itin pavojingomis sąlygomis dirbantys „taisytojai“.

²⁷ Marks, Will, De-platforming Is a Fix, But Only a Short-Term One, 2021 01 27; <<https://www.justsecurity.org/74342/de-platforming-is-a-fix-but-only-a-short-term-one/>>; Heilweil, Rebecca. If Mark Zuckerberg won't fix Facebook's algorithms problem, who will? Facebook's oversight board is meant to take on the platform's toughest content decisions. Should that include its algorithms? 2021 03 26; www.vox.com, <<https://www.vox.com/recode/22335801/algorithms-artificial-intelligence-facebook-instagram-recommendations>>.

²⁸ Apie tai, kad feisbuko vadovybė pri(si)pažįsta turinti „pernelyg daug galios“ plačiau žr.: Wulfsohn, Joseph. Zuckerberg, top Facebook execs admit they have 'too much power,' want to help Biden agenda, leaked video shows (Project Veritas obtained Jan. 21 recordings from a Facebook 'insider'), Fox News, 2021 02 03; <<https://www.foxnews.com/media/facebooks-zuckerberg-exec-admit-they-have-too-much-power-want-to-help-biden-agenda-leaked-video-shows>>.

²⁹ Hinchliffe, Tim. 'Facebook's business model is poison & its algorithms amplify misinformation': digital forensics expert testifies, 2020 06 25, The Sociable; <<https://sociable.co/social-media/facebook-business-model-poison-algorithms-amplify-misinformation/>>; Kelly, Heather. Facebook's latest attempt to slow disinformation means probation for groups (A new system flags groups that violate community standards, and makes volunteer moderators approve all posts for two months), The Washington Post, 2020 11 07; <<https://www.washingtonpost.com/technology/2020/11/07/facebook-groups-election/>>; Goodman, Ellen; Kornbluh, Karen. How Well Did Twitter, Facebook, and YouTube Handle Election Misinformation? www.slate.com, 2020 11 10; <<https://slate.com/technology/2020/11/twitter-facebook-youtube-misinformation-election.html>>.

³⁰ Apie feisbuko nesėkmes moderuojant viešąjį diskursą po 2016 metų ir pusiau slaptų darbuotojų-nelegalaus turinio valytojų situaciją plačiau žr.: Zuboff 2019: 520–524.

PABAIGAI

Po Šaltojo karo susiformavusi JAV inovacijų politika lėmė, jog greitai išaugusios „Big Tech“ kompanijos, tokios kaip „Facebookas“, puikiai įkūnijo ambivalentiškumą, teisiniu bei moraliniu požiūriu komplikuočius, privačių technologijų ir viešosios politikos santykius. Per savo gyvavimo laiką maždaug 90 mažesnių komunikacijos platformų ir startuolių „prarijusi“, auganti socialinių tinklų platforma gali būti įvardijama ir kaip didžiausia bei įtakingiausia ekosistema netgi naujienu versle. Šiandien tapęs kone „viskuo“, feisbukas konkrečiai šiame tekste analizuotas kaip fragmentuota komunikacinių funkcijų erdvė, kurioje algoritminis valdymas arba efektyvaus verslo imperatyvui paklūstantis instrumentalizmo režimas negatyviai paveikė žmonių bendrystę. Mat platforma tapo ne tik didžiausia skaitmenine reklamos „skelbimų lenta“ ir demokratiškiausiu bendravimo bei žinių sklaidos kanalu, bet ir savotiška (ne)pasitikėjimo puoselėjimo erdve³¹. Dar gerokai iki JK įgyvendintos „Brexit“ kampanijos ir tais pačiais metais vykusių JAV prezidento rinkimų, buvo gana plačiai svarstoma, ar panaudojant DI įmanoma „nulaužti“ žmogaus pasirinkimus. Po 2016 metų vis dažniau užsimenama, jog naudojantis feisbuko algoritmais galima „nulaužti“ visą demokratinę politinę sistemą, jos dalyviams to net nepastebint.

Po 2016 metų taip pat vis plačiau pripažinta, jog platforma tarsi nenoromis tapo galingu, viešąja opinija manipuliuojančiu, žmones radikalizuoti padedančiu politiniu įrankiu; priemone, gebančia pakurstyti arba pritildyti (ne)pageidaujamus balsus, o kažkam suteikiančia didesnes galimybes kalbėti garsiau. Principinė feisbuko kūrėjų nuostata, jog socialinis tinklas yra „neutrali platforma“ (kurioje lemiamą balsą turi matematinis kodas) leido kompanijai ilgą laiką necenzūruoti politinių pareiškimų (nuo individualių politikų saviraiškos iki privačių ar pusiau uždarų pokalbių vadinamųjų „feisbuko grupių“ erdvėse). Deja, šis nuolat augantis laisvo žodžio megafonas natūraliai virto susipriešinimo erdve ir dezinformacijos brukimo kanalu. Galiausiai kompanija buvo priversta imtis ir viešojo kalbėjimo moderatoriaus, netgi cenzoriaus vaidmens (tą rodo JAV prezidento *išplatforminimo* veiksmas). Kaip rodo pastarųjų metų kompanijos viešųjų ryšių ir politinių strategijų seka, tokį vaidmenį teko prisiimti dėl stiprėjančio visuomenės spaudimo, o ne savo noru.

Apskritai „tradicinėse“ demokratijose įtariai žvelgiama į bet kam suteikiamą galią skelbti galutinį verdiktą dėl to, ko ne(be)galima sakyti viešai. Taigi, kaip nėra sutarimo, ar nuolat tobulinamam algoritmui, ar netobulam žmogui turime patikėti

³¹ Kompanija kasdien panaikina tūkstančius arba milijonus netikrų (nepatikimų) „profilų“. JAV prezidento rinkimų metu, maždaug tarp 2020 metų spalio ir gruodžio buvo panaikinta 1,3 milijardo „neautentiško elgesio“ paskyrų.

galutinį sprendimą išgaujant nuodingą, toksišką turinį iš viešosios erdvės, taip nėra visuotinio sutarimo ir dėl to, ar galutinę teisinę atsakomybę dėl laisvo žodžio ribų reikėtų palikti valstybės institucijai ar privačiai kompanijai. Zuckerbergas, pavyzdžiui, ne sykį teigė, jog nenori tapti cenzoriumi. Neva tai ir buvo viena priežasčių, kodėl JAV prezidentui buvo leista taip ilgai reikštis platformoje. Trumpo skaitmeninis sąmokslas teorijų ir nepasitenkinimo kurstymo megafonas buvo (patogiai) išjungtas tik galutinai pasibaigus rinkimų procesams. Taigi ir straipsnio pradžioje minėta *galutinės atsakomybės* (dėl algoritmų poveikio) dilema vis dar yra karštų diskusijų objektas. Vis dėlto analizuojant „nulaužtą“ komunikacinę erdvę, dažnai šaukiamasi universalių tarptautinių turinio moderavimo taisyklių socialiniuose tinkluose (tą rodo debatai apie feisbuko naujosios Priežiūros tarybos veikimo principus ir funkcijas).

Netgi nesureikšminant algoritminio valdymo reiškinio, galima teigti, jog vietoj kuriamos pasaulinės bendrystės (apie kurią periodiškai kalbėjo kompanijos įkūrėjas) atsiradusi visuomenės skaitmeninė dezintegracija atspindi pelningų rekomendacinių algoritmų poveikį, o ne žmogaus etinio kodekso supratimą. Juk dėl *hakerių* eksperimentų vis įvairesniais būdais skatinamos tarpasmeninės jungtys – tai, kas anksčiau buvo aukštinama kaip savaimė nuostabi, didesnę artumą visiems užtikrinanti socialinio tinklo idėja – tam tikra prasme tapo ir žmogaus atsakomybės bei politinės atskaitomybės ardymo priemone. Viename paskutinių interviu Zuckerbergas jau nebeatrodė toks užtikrintas, kad sukūrus kuo daugiau skaitmeninių jungčių tarp žmonių gyventi visiems taps patogiau³². Specifinės *hakerių* sujungėjų kompetencijos gali tarnauti verslo modeliui, duodančiam itin greitą ir išpūdingą pelną. Tačiau, kritiniais viešaisiais intelektualais tampantiems ekspertams prabylant apie toksiškas skaitmenines sąsajas tarp individų ir jų grupių, o visuomenei ir politikams siekiant sulėtinti staigius algoritminio valdymo srautus, prireikia „gydytojų“ ir pilietinės visuomenės aktyvesnio įsitraukimo į moderavimo procesus. Šiame kontekste viešosios komunikacinės erdvės socialiniuose tinkluose analizė per įvaizdžius bei metaforas gali būti prasminga ir ateityje tiesiant naujus elektroninės komunikacijos tiltus.

³² Žr.: <<https://www.newyorker.com/tech/annals-of-technology/inside-the-making-of-facebooks-supreme-court>>.

LITERATŪRA

- Aurylaitytė, Ieva. Viešosios erdvės funkcijos informacinėje visuomenėje. *Darbai ir dienos*, 2019, nr. 72.
- Bogert, Eric, Aaron Schecter and Richard Watson. Humans rely more on algorithms than social influence as a task becomes more difficult. *Scientific Reports 2021*; internet access <<https://www.nature.com/articles/s41598-021-87480-9>>.
- Dementavičienė, Augustė. Kaip naujosios technologijos nulemia politinio veiksmo suvokimą: Digital Vigilantism atvejais? *Politologija*, 2019, nr. 95 (3), 33–55.
- Engin Zeynep, Treleaven Philip. Algorithmic Government: Automating Public Services and Supporting Civil Servants in using Data Science Technologies, 2018. The British Computer Society.
- Erdem, Bora. Free Speech and Facebook: The Debate for Regulating Online Content. *International Journal of Current Research*, 2018, nr. 10 (12), 75937–75943.
- Farkas, Johan, and Christina Neumayer. Disguised Propaganda from Digital to Social Media. *Second International Handbook of Internet Research*. Eds. Jeremy Hunsinger, Matthew M. Allen and Lisbeth Klastrup. *SpringerLink*, 2020, 707–723; internet access <<https://link.springer.com/referencework/10.1007/978-94-024-1555-1?page=3#toc>>.
- Frenkel, Sheera, and Cecilia Kang. *An Ugly Truth: Inside Facebook's Battle for Domination*. London: The Bridge Street Press, 2021.
- Handbook of Research on Deception, Fake News, and Misinformation Online*. Eds. I. E. Chilwa and S. A. Samolenko. IGI Global, 2019.
- Iosifidis, Petros, and Nicoli Nicholas. The Battle to End Fake News: A Qualitative Content Analysis of Facebook Announcements of how it Combats Disinformation. *International Communication Gazette*, 2020; internet access <<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1748048519880729>>.
- Isenberg, David. Facebook Had an Anxiety-Producing 2020 (Despite financial success, the company was plagued by content moderation struggles, internal dissent, and regulatory threats), 2020 12 31; internet access <<https://themarkup.org/2020-in-review/2020/12/31/facebooks-had-an-anxiety-producing-2020>>.
- Kalpokas, Ignas. *Algorithmic Governance: Politics and Law in the Post-Human Era*. Palgrave Macmillan, 2019.
- Kuehn, Kathleen M., and Leon A. Salter. Assessing Digital Threats to Democracy, and Workable Solutions: A Review of the Recent Literature. *International Journal of Communication*, 2020, nr. 14, 2589–2610.
- LaFrance, Adrienn. Facebook Is a Doomsday Machine: The architecture of the modern web poses grave threats to humanity. It's not too late to save ourselves. *The Atlantic*, 2020 12 15; internet access <<https://www.theatlantic.com/technology/archive/2020/12/facebook-doomsday-machine/617384/>>.
- Laterza, Vito. Could Cambridge Analytica Have Delivered Donald Trump's 2016 Presidential Victory? An Anthropologist's Look at Big Data and Political Campaigning. *Public Anthropologist*, 2021, vol. 3 (1), 119–147.
- Levy, Steven. Inside Mark Zuckerberg's Lost Notebook, 2020 12 02; internet access <<https://www.wired.com/story/facebook-mark-zuckerberg-lost-notebook/>>.
- Linville, Darren. Addressing social media dangers within and beyond the college campus. *Communication education*, 2019, vol. 68, no. 3, 371–398.
- Marks, Will. De-platforming Is a Fix, But Only a Short-Term One, 2021 01 27; internet access <<https://www.justsecurity.org/74342/de-platforming-is-a-fix-but-only-a-short-term-one/>>.
- McNamee, Roger. *Zucked: Waking Up to the Facebook Catastrophe*. New York: Penguin Press, 2019.
- Philips, Whitney, and Ryan M. Milner. *You Are Here (A Field Guide for Navigating Polarized Speech, Conspiracy Theories, and Our Polluted Media Landscape)*. MIT Press, 2021.
- Porotsky, Sophia. How Social Media Stole an Election: An Examination of the Bilateral Assault on the Democratic System. 2017; internet access <https://www.academia.edu/32532979/How_Social_Media_Stole_an_Election_An_Examination_of_the_Bilateral_Assault_on_the_Democratic_System>.
- Rouvroy, Antoinette, and Thomas Berns. Algorithmic governmentality and prospects of emancipation. Disparateness as a precondition for individuation through relationships? Transl. Elizabeth Libbrecht. *Réseaux*, 2013, vol. 177 (1), 163–196.
- Rushkoff, Douglas. *Team Human*, WW. New York: Norton & Company, 2019.
- Scott, D. Travers. *Pathology and Technology: Killer Apps and Sick Users*. New York: Peter Lang 2018.

- Smicek, Nick. *Platform Capitalism*, Polity Press, 2017.
- Stern, Joanna. Social-Media Algorithms Rule How We See the World. Good Luck Trying to Stop Them (What you see in your feeds isn't up to you. What's at stake is no longer just missing a birthday. It's your sanity—and world peace). *The Wall Street Journal*, 2021 01 17; internet access <<https://www.wsj.com/articles/social-media-algorithms-rule-how-we-see-the-world-good-luck-trying-to-stop-them-11610884800?mod=e2fb>>.
- Tenove, Chris, Jordan Buffie, Spencer McKay and David Moscrop. Digital Threats to Democratic Elections: How Foreign Actors Use Digital Techniques to Undermine Democracy (2018 01 16). Research Report, Centre for the Study of Democratic Institutions, University of British Columbia, <SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3235819> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3235819>>.
- Trilupaitytė, Skaidra. *Kūrybiškumo galia? Neoliberalistinės kultūros politikos kritika*. Vilnius: DEMOS, 2015.
- Wagner, Claudia, Markus Strohmaier and Alexandra Olteanu. “Measuring algorithmically infused societies”. June 2021 et al. Perspective; internet access <<https://www.nature.com/articles/s41586-021-03666-1>>.
- Zuboff, Shoshana. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. Public Affairs, 2019.

Skaidra Trilupaitytė

THE HACKER'S WAY: GLOBAL SOCIAL NETWORKS AND HACKED COMMUNICATIONS

SUMMARY. Drawing on technology media reviews and public discourse available to researchers, the text aims at the problems of “hacked” communication in global social networks. For reasons of practical convenience, the case of Facebook is chosen and some of the controversial metaphors and rhetorical figures of speech regulation or content moderation are highlighted. The popular heterogeneous image of the hacker (“breaker”) is chosen to describe the rapid and unscrupulous processes of digital innovation. However, the change in reputation also becomes an important element. Don't be afraid to experiment, i. e. “move fast and break things” (to use the famous phrase of Facebook founder Mark Zuckerberg) – not so long ago was the motto that inspired start-ups in the tech world. On the other hand, the problems of cleansing public discourse, the need to “nurse” unhealthy communication spaces and the challenges of “repairing” unpredictable algorithms, which illustrate political troubles since 2016, suggest that the problems of algorithmic management (not just algorithmic governance!) should be addressed in a more radical way. With experts becoming critical public intellectuals, exposing toxic digital interfaces between individuals and groups, and with society and politicians seeking to slow down the rapid flows of divisive algorithmic communication, the need for greater involvement of grassroots 'healers' and civil society in the processes of content moderation is required. In this context, the analysis of the public communicative space in social networks through images and metaphors can be meaningful for future public (electronic) communication.

KEYWORDS: social network (Facebook), communication and algorithmic management, content moderation, experts, hackers.